

Lidia Wawryk
ORCID: 0000-0002-8837-4052
Uniwersytet Zielonogórski

Znaczenie diagnozy Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów w sprawach nieletnich uzależnionych od internetu i gier komputerowych oraz ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego

The Importance of the Diagnoses of Advisory
Teams of Court Experts in Cases of Minors Addicted
to the Internet and Computer Games and Showing
Signs of Social Maladjustment

ABSTRACT

The article analyzes the significance of the diagnoses of Advisory Teams of Court Experts (ATCE) against minors addicted to the Internet and computer games and showing signs of social maladjustment. The purpose of the article is to assess the importance of the ATCE diagnoses in cases of minors revealing such symptoms. The research was based on the method of individual cases; two opinions were selected for analysis from among the few available. The technique of

KEYWORDS

social maladjustment, delinquency, Internet addiction, computer game addiction, system of resocialization of minors, Advisory Teams of Court Experts, diagnosis of minors

SŁOWA KLUCZOWE

nieprzystosowanie społeczne, uzależnienie od internetu, uzależnienie od gier komputerowych, system resocjalizacji nieletnich, opiniodawczy zespół sądowych specjalistów, diagnoza nieletnich

SPI Vol. 26, 2023/2
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2023.2.002
Nadesłano: 16.02.2023
Zaakceptowano: 17.04.2023

document analysis was used on the ATCE opinions. The main problem was to identify the role of the ATCE in diagnosing and designing interventions for minors with signs of maladjustment and delinquency and overlapping addiction to the Internet and computer games. The analysis revealed the causes of abnormal behavior in minors and the mechanisms of disorders and made it possible to select adequate measures against them.

ABSTRAKT

W artykule podjęto analizy dotyczące znaczenia diagnozy Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów (OZSS) wobec nieletnich uzależnionych od internetu oraz gier komputerowych i ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego. Celem artykułu jest ocena znaczenia diagnozy dokonywanej w OZSS w przypadku nieletnich ujawniających takie symptomy. Badania oparto na metodzie indywidualnych przypadków – do analizy wybrano dwie opinie spośród nielicznych w tej tematyce. Zastosowano technikę analizy dokumentów – opinii OZSS. Głównym problemem było rozpoznanie roli OZSS w dokonywaniu diagnozy i projektowaniu oddziaływań wobec nieletnich z przejawami demoralizacji i nakładającego się uzależnienia od internetu i gier komputerowych. Dokonane analizy pozwoliły rozpoznać przyczyny nieprawidłowego zachowania nieletnich, wychwycić mechanizmy zaburzeń oraz dobrać wobec nich adekwatne środki.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest ocena znaczenia diagnozy dokonywanej w Opiniodawczych Zespołach Sądowych Specjalistów w przypadku nieletnich ujawniających objawy uzależnienia od internetu i gier komputerowych oraz objawy nieprzystosowania społecznego. Przybliżenie roli OZSS w zakresie diagnozy nieletnich wymagało najpierw umocowania teoretycznego – zarysowania problemu uzależnienia od internetu i gier komputerowych, przedstawienia istoty niedostosowania społecznego i jego przejawów, scharakteryzowania systemu postępowania z nieletnimi. W artykule zostaną przedstawione i poddane analizie diagnozy pozostających w zainteresowaniu sądu nieletnich z objawami uzależnienia od internetu i gier komputerowych oraz przejawami nieprzystosowania społecznego.

Wybrane obszary uzależnienia od internetu i gier komputerowych

Uzależnienie od internetu i gier komputerowych zalicza się do tzw. uzależnień behawioralnych. Terminem „uzależnienie behawioralne” określa się czynności nałogowe, powtarzane mimo ich wyraźnej szkodliwości dla codziennego funkcjonowania w różnych sferach życia oraz charakteryzujące się silnym pragnieniem lub wewnętrznym przymusem ich podejmowania (tzw. głód) z coraz większą częstotliwością (zwiększanie tolerancji), a także z narastającymi trudnościami w kontrolowaniu zachowań z nimi związanych (Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018: 23). Dokonując przeglądu literatury z zakresu uzależnień behawioralnych, wskazuje się na złożone przyczyny: biologiczne (genetyczne/neurologiczne), psychologiczne (indywidualne) oraz społeczne (makro- i mikrospołeczne) powodujące tak zwane nowe uzależnienia.

W niniejszym artykule przybliżę zjawisko uzależnienia od internetu i gier komputerowych. Problem ten eksplorowany jest w badaniach naukowych w Polsce od kilkunastu lat (por.: Kaliszewska 2005, 2007; Izdebska 2008; Bednarek, Andrzejewska 2009; Majchrzak, Ogińska-Bulik 2010; Pyżalski 2012; Jędrzejko, Rosik, Kowalski 2015; Rowicka 2015; Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018). Uzależnienie internetowe – IAD (*Internet Addiction Disorder*) często jest zamiennie nazywane zespołem uzależnienia od internetu (*Internet Addiction Syndrome* – IAS), WWW-holizmem, internetoholizmem, cyberuzależnieniem, sieciohoizmem (*netpholizm*), siecioletnością (*netaadiction*), patologicznym używaniem internetu (*pathological Internet use*), cyberzależnością (*cyberaddiction*), nadmiernym używaniem internetu czy też internetozależnością, siecioletnością, cybernałogiem (Bębas 2012: 332; Klimczak 2012: 62, Pyżalski 2012: 93). Badania CBOS z roku 2021 dotyczące korzystania przez młodzież z internetu wskazują na wzrost natężenia zjawiska w porównaniu do danych z roku 2018 roku. Wynika z nich, że ponad jedna czwarta badanych (26%) to nastolatki o umiarkowanym poziomie ryzyka nadużywania internetu, natomiast co dwudziesty badany (5%) przejawia poważniejsze symptomy uzależnienia (Felisiak, Omyła-Rudzka 2022: 203).

Kimberly Young wyróżnia następujące podtypy uzależnienia związanego z komputerem: (1) erotomanię internetową (*cybersexual addiction*), czyli oglądanie filmów i zdjęć o charakterze pornograficznym, uczestniczenie w czatach o tematyce seksualnej, (2) socjomanię internetową, t.j. uzależnienie od internetowych kontaktów społecznych (*cyber-relationship addiction*), czyli uzależnienie od uczestniczenia w chat-roomach, grupach dyskusyjnych, poczty elektronicznej, (3) uzależnienie od sieci internetowej (*net compulsions*), (4) uzależnienie od gier hazardowych, (5) przymus pobierania informacji (*information overload*), tj. poszukiwanie nowych informacji, przeszukiwanie baz danych oraz (6) uzależnienie od komputera (*computer addiction*) (Woronowicz 2009: 477–478; Ogińska-Bulik 2010: 55, Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018: 212). Uzależnienie od gier komputerowych odnosi się do grania w gry jednoosobowe (np. symulacyjne, strategiczne, RPG) oraz gry wieloosobowe – MMOs, fabularne (MMORPGs), strzelanki z perspektywy pierwszej osoby (MMOFPSs), strategiczne gry czasu rzeczywistego (MMORTSs) oraz inne (np. e-sport, RPG) (Taper 2010: 169–173; Taper i Klimczak 2010: 83–86, Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018: 188).

Prekursorami analiz nałogowego korzystania z internetu byli Kimberly S. Young i Mark Griffiths. Young wytypowała kryteria uzależnienia od internetu: zaabsorbowanie internetem, potrzeba spędzania większej ilości czasu w sieci, próby ograniczenia spędzanego czasu online, symptomy odstawienia w sytuacji braku dostępu do komputera, trudności z zarządzaniem czasem, trudności w funkcjonowaniu społecznym, zaniżanie ilości czasu spędzanego w sieci, modyfikacja nastroju poprzez korzystanie z internetu (Young 1998; por. Griffiths 1998; Griffiths 2004: 11–12; za: Rowicka 2015: 7–8). Tao i in. (2007) przedstawili cykliczny neuropsychologiczny model łańcuchowy uzależnienia od internetu wyszczególniając w nim: popęd pierwotny, doświadczenie euforyczne, tolerancję, abstynencję, pasywne radzenie sobie, efekt lawinowy (za: Young i in. 2017: 25). Do kryteriów uzależnienia od internetu (DSM-5) należą: nadmierne zaangażowanie w aktywności związane z siecią (powiązane z utratą poczucia czasu oraz zaniedbywaniem podstawowych potrzeb); symptomy odstawienia, w tym uczucie złości, napięcia i/lub stanów depresyjnych, gdy nie ma dostępu do sieci; zmiana tolerancji (wzrastające zaangażowanie w sieć); potrzeba posiadania lepszego komputera

(lepszego wyposażenia i programów) oraz zwiększanie czasu korzystania z sieci; negatywne konsekwencje nadmiernego korzystania z internetu, w tym konflikty, kłótnie, słabe wyniki w szkole lub pracy, izolacja społeczna, zmęczenie. Kryteria uzależnienia od gier komputerowych (DSM-5) są następujące: zaabsorbowanie graniem; symptomy odstawienia, gdy granie jest niemożliwe; tolerancja/potrzeba coraz większego angażowania się w granie; nieudane próby przejścia kontroli nad graniem; utrata zainteresowań poprzednimi przyjemnościami i aktywnościami jako konsekwencja nadmiernego grania; dalsze angażowanie się w gry mimo negatywnych konsekwencji; oszukiwanie rodziny, terapeutów oraz innych osób na temat czasu poświęconego na granie; kłamanie, ukrywanie; granie jako ucieczka od problemów lub sposób regulowania nastroju; ryzyko utraty lub utrata relacji interpersonalnych w pracy, szkole, zagrożenie rozwoju kariery z powodu nadmiernego grania (Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018: 190, 213).

Podsumowując, osoba uzależniona ponosi szereg konsekwencji uzależnienia: (1) konsekwencje społeczne – zaburzenia relacji społecznych, wzrastające wyizolowanie społeczne/samotność, zaniedbywanie obowiązków szkolnych, zaniedbywanie społecznych aktywności, problemy finansowe, (2) konsekwencje podmiotowo-psychologiczne – dysregulacja emocjonalna i utrata kontroli nad zachowaniem, zaburzenia poczucia własnej tożsamości, irytacja i rozdrażnienie, wzrost napięcia i lęku społecznego, zaburzenia potrzeb seksualnych, zaburzenia poznawcze (np. obsesyjne myślenie o internecie), zawężenie zainteresowań, zmiany w zakresie umiejętności komunikacyjnych oraz (3) konsekwencje fizyczne – problemy ze snem, padaczka fotogeniczna, halucynacje słuchowe, problemy ze skórą, stawami i mięśniami, RSI – urazy wskutek przeciążenia mięśni i ścięgien (Kaliszewska 2007: 38–39; Grzegorzewska, Cierpiałkowska 2018: 198–199).

Niekiedy symptomy i konsekwencje uzależnienia od internetu i gier komputerowych splatają się z innymi niekorzystnymi objawami określanymi jako objawy nieprzystosowania społecznego, których istotę przedstawię poniżej. W artykule traktuję je rozdzielnie, nie wiążę przejawów uzależnienia z przejawami nieprzystosowania społecznego.

Istota nieprzystosowania społecznego

Zjawisko niedostosowania/nieprzystosowania społecznego młodzieży od lat pozostaje przedmiotem analiz teoretycznych i praktycznych. W Polsce tematykę tę podejmowało wielu autorów (zob. np.: Grzegorzewska 1959; Konopnicki 1971; Ostriańska 1997; Pospiszyl, Żabczyńska 1985; Makowski 1994; Pytko, Zacharuk 1998, 2014; Urban 2000, 2001, 2008; Pytko 2000; Konopczyński 2006, 2014; Siemionow 2011; Opora 2016; Opora, Piechowicz, Jezierska 2017). Cechą charakterystyczną zachowań nieprzystosowanych jest to, że są one nabywane w ciągu całego życia, jednak w pewnym okresie, im większa ich koncentracja w czasie (np. w okresie dorastania) oraz im więcej niekorzystnych zachowań tworzy jeden zwarty system zachowań, tym większa jest skłonność jednostki do niewłaściwego funkcjonowania i zachowań dysfunkcyjnych (Jessor 2014: 241). Do typowych symptomów nieprzystosowania społecznego w obszarze rodziny należą: ucieczki z domu, konfliktowość, nieadekwatne relacje z członkami rodziny, bunt, niewywiązywanie się z obowiązków domowych; w obszarze szkolnym: lenistwo szkolne, niepowodzenia szkolne, łamanie regulaminu szkolnego, konflikty z nauczycielami i kolegami, wagarowanie, brak prac domowych; w obszarze grupy rówieśniczej: przebywanie w zdemoralizowanym towarzystwie, przynależność do subkultur, agresja w stosunku do rówieśników, pobicia, bójk, izolacja i odrzucenie przez rówieśników; w relacji do samego siebie: samouszkodzenia, alkoholizowanie się, palenie papierosów, prostytutka, promiskuityzm, uzależnienia lekowe, toksykomania (Konaszewski, Kwadrans 2018: 59–60). Lesław Pytko wskazuje na złożoność nieprzystosowania społecznego, które można opisywać z różnych perspektyw jako: odmianę społecznego rozwoju dziecka, skutkującą negatywnie dla niego oraz jego otoczenia społecznego; rodzaj zaburzeń zachowania, wynikający z negatywnych uwarunkowań środowiskowych i nierównowagi procesów w ośrodkowym układzie nerwowym; niepodatność dzieci i młodzieży na typowe metody wychowawcze, co skłania rodziców i instytucje wychowawcze do poszukiwania specjalnych oddziaływań wychowawczych, medycznych-psychologicznych; zaburzenia charakterologiczne, powodujące duże trudności z dostosowaniem się do obowiązujących norm społecznych oraz realizacji życiowych zadań dzieci i młodzieży; zaburzenia

emocjonalne, których wyrazem są zakłócenia we współżyciu z innymi ludźmi; zespoły powtarzających się, utrwalonych zachowań, związanych z nieprzestrzeganiem elementarnych zasad postępowania uznanych za obowiązujące dla młodzieży w danym wieku (Pytko 2000, za: Rode i in. 2020: 102).

Z uczniami przejawiającymi objawy nieprzystosowania społecznego lub uzależnienia od internetu i gier komputerowych mają do czynienia m.in. pracownicy szkół, którzy podejmują różnorodne metody zapobiegania im i niwelowania ich. Niekiedy działania te są niewystarczające, młodzież wykazuje zaawansowane oznaki uzależnienia, co skutkuje „wkręcaniem się” w dalszą spiralę zachowań nieprzystosowanych społecznie. Na tym etapie wskazane jest uruchomienie ścieżki oddziaływań prowadzonych przez sąd, wynikającej z ustawodawstwa stosowanego wobec nieletnich, dokonania trafnej diagnozy i sprofilowania oddziaływań, co opiszę poniżej.

Regulacje prawne dotyczące nieletnich. Rola Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów w systemie resocjalizacji nieletnich

Przez niemal 40 lat obowiązywała w Polsce Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Podejmując wątek regulacji prawnych, odniosę się do zmian w ustawodawstwie wobec nieletnich, obowiązujących od czerwca 2022 roku, wynikających z nowej Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Wobec postaw i zachowań nieletnich ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego na gruncie prawnym używa się określenia „demoralizacja”, która zwykle była definiowana przykładowo jako trwała tendencja do określonego zachowania – naruszania norm, które są społecznie akceptowane, ale także wielokrotnych, niepojedynczych zachowań odbiegających od przyjętych reguł moralnych (Eichstaedt 2008: 37). W obowiązującej ustawie w art. 2 przewidziane działania wobec nieletniego podejmuje się w przypadkach, gdy wykazuje on przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego. Zaś w art. 3.1 i 3.2 został podkreślony aspekt, że w sprawie nieletniego należy się kierować przede wszystkim jego dobrem, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu oraz zmierzać w miarę potrzeby

do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekunów ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny. W postępowaniu bierze się pod uwagę właściwości i warunki osobiste nieletniego, w szczególności wiek, stan zdrowia, poziom rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru oraz sytuację rodzinną, warunki wychowawcze i charakter środowiska, przyczyny i stopień demoralizacji, w tym rodzaj czynu zabronionego, a także sposób i okoliczności jego popełnienia oraz rodzaj czynu karalnego (Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022). Ustawodawca podkreśla m.in. potrzebę dbałości o dobro nieletniego, a także wskazuje na konieczność zindywidualizowania działań, co ma odzwierciedlenie w potrzebie poznania nieletniego, jego środowiska oraz wskazuje na wymóg postępowania zgodnego z tą zasadą (Włodarczyk-Madejska 2018b). Z zasadą tą wiąże się dobór odpowiednich środków oddziaływania wobec nieletniego, które mają spełniać cel wychowawczy, a zatem pozytywnie wpływać na niego (Klaus 2009: 77).

W ustawie podkreśla się, że każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego ma społeczny obowiązek przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkołę, sąd rodzinny, policję lub inny właściwy organ. Przejawy świadczące o demoralizacji opisane zostały w art. 4 § 1: dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych, zwanych dalej „substancją psychoaktywną”, uprawianie nierządu. W art. 6 i art. 7 ustawy uszczegółowiono też środki, które można zastosować wobec nieletnich (Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich 2022).

Dokonując doboru właściwych środków w postępowaniu z nieletnimi sąd może się posilkować współpracą z instytucjami pomocniczymi. Jedną z nich, odgrywającą ważne znaczenie w dokonywaniu diagnozy m.in. nieletnich ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego i demoralizacji, a także profilowania oddziaływań wobec nieletnich, jest Opiniodawczy Zespół Sądowych Specjalistów (OZSS). Historia działania OZSS sięga roku 1967 (dawna nazwa:

Ośrodki Diagnostyczno-Selekcyjne, ulegała ona kilkakrotnie zmianom). Przed rokiem 1976 istniała już w Polsce tradycja badań, które prowadziły poradnie psychologiczne i wychowawczo-psychologiczne. Niemniej wraz z zaistnieniem ośrodków można było wszechstronnie scharakteryzować osoby badane (Sokołowska 1977: 29). W 1978 roku rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości nastąpiła kolejna zmiana polegająca nie tylko na zmianie nazwy ośrodków, ale także rozszerzeniu ich zadań, określeniu podległości i zasad funkcjonowania. Od tego czasu ośrodki nosiły nazwę Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych (RODK), były wyspecjalizowanymi placówkami dokonującymi diagnozy, opieki specjalistycznej, poradnictwa w sprawach opiekuńczych i karnych dotyczących nieletnich oraz w sprawach rodzinnych (Ostrowska 2008: 232–233). Diagnostowanie powiązane było z zasadą indywidualizacji, co wiązało się z przeprowadzeniem stosownych badań osobopoznawczych. Założenie indywidualizacji obejmowało kryteria podmiotowe, przedmiotowe i środowiskowe, które sąd był zobowiązany uwzględniać na każdym etapie postępowania, a zwłaszcza przy orzekaniu środków wobec nieletniego (Grześkowiak i in. 1984: 20–21). Wielu autorów podjęło też analizy dotyczące wnikliwości i rzetelności prowadzonego procesu diagnostycznego, m.in. Krystyna Ostrowska i Ewa Milewska (1986) oraz Stanisław Nieuciński (1985). Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 maja 1983 r., ośrodki te podlegały sądom, na terenie których się znajdowały RODK. Przeprowadzały one badania psychologiczne, pedagogiczne, lekarskie i środowiskowe, wydawały opinie o nieletnich i małoletnich, a także o ich rodzicach i opiekunach, prowadziły poradnictwo rodzinne, sprawowały specjalistyczną opiekę nad nieletnimi i małoletnimi, udzielały specjalistycznej pomocy zakładom poprawczym i schroniskom dla nieletnich (Stańdo-Kawecka 2000: 252; Witucki 2022: 36–37). Według Pawła Ostaszewskiego (2010: 10) jednym z głównych celów postępowania w sprawach nieletnich było zaprojektowanie najlepszego sposobu oddziaływania na nieletniego. Podejmowane działania wynikały też z ówczesnie obowiązującej Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, a przede wszystkim z art. 25 tejże ustawy, z którego wynikało, że w razie potrzeby uzyskania kompleksowej diagnozy osobowości nieletniego, wymagającej wiedzy pedagogicznej, psychologicznej lub medycznej, oraz określenia właściwych kierunków oddziaływania na

nieletniego, sąd rodzinny może się zwrócić o wydanie opinii m.in. do rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego. Opinia taka obligatoryjnie była wydawana przed orzeczeniem sądu o umieszczeniu nieletniego w placówkach, co wynikało z art. 25 § 2 (Bojarski, Skrętowicz 2011). Przeprowadzone badania wskazują, że w ponad 80% przypadków orzeczenia sądów rodzinnych były zbieżne z propozycjami tych ośrodków (Bojarski, Skrętowicz 2011: 117).

Od 2015 roku podstawa prawna funkcjonowania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych), zgodnie z Wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 października 2015 r. (U 6/13), została uznana za niezgodną z art. 84 § 3 Ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.) oraz z art. 92 ust. 1 Konstytucji. Dlatego na mocy Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów, z dniem 1 stycznia 2016 roku ośrodki te zostały przekształcone w opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów (OZSS) (Włodarczyk-Madejska 2018b: 242). Obowiązującą dziś ustawą, która reguluje funkcjonowanie OZSS, jest więc Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015, poz. 1418). Z artykułu 1.1 tejże ustawy wynika, że (1) OZSS działają w sądach okręgowych, zwane są dalej „zespołami”, których zadaniem jest sporządzanie na zlecenie sądu lub prokuratora opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich. (2) Zespoły na zlecenie sądu prowadzą także mediacje, przeprowadzają wywiady środowiskowe w sprawach nieletnich oraz prowadzą poradnictwo specjalistyczne dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin. (3) Zespoły mogą współdziałać z placówkami wykonującymi orzeczenia sądu. Artykuł 2.1 określa skład zespołu, do którego wchodzi specjaliści w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży. W artykule 3.1 określono, że zespół sporządza opinie dla sądów i prokuratorów w obszarze właściwości sądu okręgowego, w którym działa, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach może sporządzić opinię dla sądów i prokuratorów spoza jego obszaru (Ustawa z dnia

5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów). Ważnym aspektem było też ustandaryzowanie metodologii opiniowania poprzez Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.Urz. 2016, poz. 76 z późn. zm.). Każdorazowo zakres opinii wyznacza teza dowodowa, a w sprawach nieletnich powinna ona zawierać także określenie poziomu demoralizacji nieletniego oraz wydanie zaleceń dalszych oddziaływań na nieletniego (Rode i in. 2020: 44).

Z badań Justyny Włodarczyk-Madejskiej z lat 2015–2016 wynika, że wobec nieletnich, wobec których sądy zastosowały najsurowsze środki wynikające z art. 6 u.p.n., wydając orzeczenia sądy dysponowały w 99% wypadków opinią diagnostyczną (zgodnie z art. 25 § 2 u.p.n.). Opinie były wydawane też w innych sytuacjach, gdy np. nieletni wykazywał zaburzenia psychiczne, sprawiał szczególne problemy wychowawcze wskazujące na zaburzenia lub gdy była potrzeba szczegółowej diagnozy problemów nieletniego (Włodarczyk-Madejska 2017; 2018b: 171, 180). Z badań przeprowadzonych m.in. w grupie sędziów wynika, że uznali oni opinię diagnostyczną za najbardziej pomocny dowód w procesie decyzyjnym (87,7%). Z innych badań wynika, że stopień zbieżności wydanych orzeczeń z sugestią zespołu diagnostycznego wynosił 80% (Włodarczyk-Madejska 2018b: 214; 2019: 192). Jak wynika z analizy literatury, zdarzało się też, że podejmowano badania, które wykazały sygnałne wykorzystanie opinii diagnostycznej w podejmowanych decyzjach wobec nieletnich przez sądy (por. Strzembosz 1984; Kołakowska-Przełomiec 1990; Woźniakowska-Fajst 2010). Niemniej Włodarczyk-Madejska podkreśla niezbędność funkcjonowania zespołów diagnostycznych dla całego wymiaru sprawiedliwości i znaczenie tych badań oraz wydanych na ich podstawie opinii dla procesu orzekania oraz podejmowania oddziaływań wobec nieletniego/małoletniego i jego środowiska wychowawczego (Włodarczyk-Madejska 2017: 71).

W OZSS poddaje się więc diagnozie funkcjonowanie nastolatka, który ujawnia symptomy nieprzystosowania społecznego. Zdarza się też, że oprócz symptomów nieprzystosowania nieletni wykazują inne problemy, np. różnego rodzaju zaburzenia, w tym uzależnienia od substancji psychoaktywnych, ale również coraz częściej uzależnienia behawioralne, m.in. uzależnienie od internetu czy gier

komputerowych. Indywidualna diagnoza różnorodnych obszarów funkcjonowania nieletniego, pozwala określić dopasowane wobec niego postępowanie.

Przykłady indywidualnych przypadków nieletnich diagnozowanych w OZSS ujawniających symptomy nieprzystosowania społecznego/demoralizacji oraz przejawy uzależnienia od internetu/gier komputerowych

Poniżej prezentuję przykładowe diagnozy nieletnich nieprzystosowanych społecznie i ujawniających cechy uzależnienia od internetu/gier komputerowych udostępnione na potrzeby artykułu przez kierownika Opiniodawczego Zespołu Sądowych Specjalistów w Zielonej Górze. Nie dysponowałam własnymi diagnozami nieletnich wykonanych w roku 2022, bowiem nastolatkomie tacy diagnozowani są sporadycznie. Diagnozy te zostały wykonane przed czerwcem 2022 roku, czyli jeszcze według wymogów Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Były one nielicznymi diagnozami dotyczącymi nieletnich uzależnionych od internetu/gier komputerowych. Zostały wybrane celowo, zanonimizowano dane (w analizach użyto fikcyjnych imion), uogólniono informacje. W głównej mierze wykorzystano wyłącznie część pedagogiczną, wybiórczo część psychologiczną (wyłącznie w celu uzupełnienia informacji) oraz wnioski. W dokonaniu diagnoz posilkowano się analizą akt, wywiadem z rodzicem, nieletnim, obserwacją oraz pedagogicznymi i psychologicznymi testami diagnostycznymi.

Dokonane diagnozy odnosiły się do tezy sądowej dotyczącej ustalenia stopnia demoralizacji nieletnich, przyczyn ich nieprawidłowego funkcjonowania, wskazania rodzaju środka wychowawczego, który wobec nich powinien być zastosowany. Analiza wybranych przypadków pozwoliła poznać funkcjonowanie nieletnich w różnych obszarach, m.in. w rodzinnym i szkolnym, wyłonić przyczyny i objawy nieprzystosowania społecznego – w tych przypadkach uchylanie się/nieprawidłowe realizowanie obowiązku szkolnego (co w wyniku analiz okazało się skutkiem rozwijającego się uzależnienia od internetu), konieczności wskazania podjęcia oddziaływań leczniczych, a nie wyłącznie stosowania środków wychowawczych. Badania

oparto na metodzie indywidualnych przypadków, z zastosowaniem techniki analizy dokumentów. Głównym problemem było rozpoznanie roli OZSS w dokonywaniu diagnozy i projektowaniu oddziaływań wobec nieletnich z przejawami demoralizacji i nakładającego się uzależnienia od internetu i gier komputerowych. Celem niniejszego artykułu była ocena znaczenia roli OZSS w diagnostyce w zakresie objawów nieprzystosowania społecznego i uzależnienia od internetu oraz gier komputerowych, przede wszystkim wychwycenie przyczyn i mechanizmów funkcjonowania nieletnich, a także trajektorii rozwoju uzależnienia i podanie wskazań do postępowania z nieletnimi.

Charakterystyka indywidualnych przypadków

Przypadek 1: Bartosz, lat 17

Sytuacja rodzinna: Nieletni pochodzi z trwającego kilka lat związku nieformalnego. Związek jego rodziców był niestabilny, zakończył się, gdy nieletni miał ok. dwa lata, ojciec nadużywał alkoholu. Ojciec doraźnie funkcjonował w jego życiu, w ostatnich latach chłopak nie miał z nim kontaktu. Matka nieletniego kilkakrotnie wiązała się z nowymi parterami. Za pierwszego partnera wyszła za mąż, z tego związku pochodzi przyrodni, młodszy brat nieletniego, z którym ma on zaburzone relacje. Ojczym był dla niego bliską osobą, ale związek matki zakończył się rozwodem. Kolejny partner matki nie akceptował nieletniego, stosował wobec niego przemoc psychiczną. Aktualnie matka chłopaka zamieszkuje u kolejnego partnera, z którym przyrodni brat ma dobre relacje, natomiast nieletni pozostaje z nim w konflikcie. Matka nie akceptuje emocjonalnie syna, pozostaje wobec niego zdystansowana, nie ma na niego wpływu wychowawczego.

Funkcjonowanie szkolne, przejawy niedostosowania i podjęte działania: Nieletni naukę w szkole podstawowej rozpoczął rok wcześniej, ukończył ją bez opóźnień organizacyjnych. Rozpoczął naukę w technikum, początkowo realizował obowiązek szkolny, z czasem opuszczał lekcje, nie uczył się. W kolejnym roku szkolnym, z uwagi na ograniczenia pandemiczne, nie realizował nauki w trybie zdalnym, co było przyczyną braku promocji. Podjął ponownie formalnie naukę w klasie II, jednak w semestrze zimowym

otrzymał wiele ocen niedostatecznych. Przeszedł badania w poradni psychologiczno-pedagogicznej w związku z zamiarem rozpoczęcia nauki w liceum społecznym. Nie doszło do tego w wyniku zaniedbań matki. Sąd wszczął postępowanie wyjaśniające z uwagi na to, że nieletni nie poddawał się oddziaływaniom wychowawczym matki oraz nie realizował obowiązku szkolnego. Pod koniec roku został objęty nadzorem kuratora sądowego na czas trwania postępowania.

Objawy uzależnienia: W trakcie nauki zdalnej przestał się logować na lekcje, czas spędzał w internecie na graniu. Był agresywny wobec matki w sytuacji prób ograniczania przez nią dostępu do komputera. Zaniedbywał się higienicznie, ujawniał całkowite zaburzenie rytmu snu i czuwania. Coraz bardziej wycofywał się z aktywności społecznej, ograniczał kontakty, a od około roku większość dnia spędzał w łóżku, cały niemal czas grając na komputerze, reagował agresją w sytuacji prób ograniczenia tej aktywności. Nieletni korzystał ze spotkań z terapeutą w ośrodku profilaktyki i terapii, ale przerwał terapię. Uczęszczał do psychiatry. Zalecono mu farmakoterapię, którą też ostatecznie odstawił. Był leczony psychiatrycznie w trybie stacjonarnym w szpitalu z rozpoznaniem „innych zaburzeń nawyków i popędów (impulsów) – uzależnienie od gier” (F 63.8). Po opuszczeniu szpitala krótkotrwale realizował zalecenia lekarskie (kontynuacja leczenia psychiatrycznego, farmakoterapii, psychoterapii). Nie był monitorowany przez matkę w tym zakresie. Chłopak ukrywa informacje dotyczące uzależnienia od internetu. Nie pali papierosów, nie spożywa alkoholu, nie zażywa narkotyków. Nie podejmował prób samobójczych.

Style funkcjonowania: W sferze edukacyjnej jest rozleniwiony intelektualnie, niezorganizowany, bez zainteresowań poznawczych. Jest introwertywny, bierno-pasywny w zakresie stylu funkcjonowania, niechętny do nawiązywania i podtrzymywania relacji. W relacjach z rówieśnikami z obawy przed odrzuceniem traktuje ich z wyższością, arogancją. Brakuje mu empatii, dlatego ma problemy z nawiązywaniem i utrzymywaniem relacji z innymi osobami. W środowisku domowym funkcjonuje na uboczu zrekonstruowanej rodziny, izoluje się, ucieka w świat wirtualny. Posiada skłonności do przeżywania stanów obniżonego nastroju, a w sytuacjach nasilenia negatywnych emocji może być agresywny. Nauczył się w procesie socjalizacji kontrolować sytuacje życiowe, nawiązywać relacje oparte

na strachu, obrażaniu się i upokarzaniu, bronić swoich potrzeb i praw oraz unikać realizowania obowiązków i stosowania się do oczekiwań dorosłych, których nie obdarza autorytetem wychowawczym.

Wnioski: Nieletni ujawnia przeciętny poziom demoralizacji, bez symptomów społecznego funkcjonowania. Nieprawidłowe funkcjonowanie związane jest z jego ograniczonym pod względem stymulacji rozwojem, niewłaściwym od dzieciństwa procesem socjalizacji, zaniedbaniami emocjonalnymi i wychowawczymi, niskimi kompetencjami poznawczymi, szkolnymi i społecznymi. Ważnym źródłem pierwotnych przyczyn takiego właśnie funkcjonowania nieletniego jest rodzina, którą postrzega jako środowisko pełne napięć i konfliktów. Na formowanie się takich relacji niewątpliwie piętno odcisnęło jego dzieciństwo, brak ojca biologicznego, niestabilne związki partnerskie matki z mężczyznami, do których oczekiwań on jako dziecko musiał się dostosować. Partnerzy matki odchodzili, co negatywnie rzutowało na jego rozwój emocjonalny i uczenie się tworzenia prawidłowych więzi emocjonalnych z innymi osobami. Okres dorastania uwypuklił wadliwe nawyki i cechy rozwoju poznawczego i osobowościowego nieletniego, które w pewnym zakresie przyczyniły się do jego niewłaściwego funkcjonowania szkolnego i społecznego.

Oddziaływania wychowawcze wobec nieletniego powinny być ukierunkowane na zorganizowanie jego codziennej aktywności i trybu życia, w tym okresowego odseparowania od dostępu do internetu, zachęcania do podjęcia innych aktywności. Wymaga stałej kontroli zachowania i aktywności oraz zmiany trybu życia, przy ewentualnym ambulatoryjnym leczeniu psychiatrycznym i wsparciu psychologicznym. Optymalnym środkiem wychowawczym w obecnej sytuacji życiowej nieletniego będzie rozważenie umieszczenia w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym. Wymaga także podjęcia w trybie pilnym terapii uzależnień behawioralnych i pomocy specjalistycznej w tym zakresie.

Przypadek 2: Adam, lat 15

Sytuacja rodzinna: Nieletni jest jedynym dzieckiem, pochodzącym ze związku małżeńskiego, który zakończył się rozwodem. Nieletni po rozstaniu rodziców zamieszkiwał z matką, okresowo spotykał się z ojcem. Ostatecznie przeniósł się do ojca, do mieszkania,

w którym rodzice zamieszkiwali przed rozpadem rodziny. Rodzice ustalili opiekę naprzemienną nad chłopakiem. Oboje rodzice posiadają wykształcenie wyższe, pracują zawodowo. Nie ujawniają nieprawidłowości w swoim zachowaniu, zadowalająco zabezpieczają warunki bytowe. Nie mają wpływu rodzicielskiego na funkcjonowanie społeczne i szkolne nieletniego, który wymknął im się spod ich kontroli wychowawczej i w wielu aspektach życia społecznego samostanowi o sobie, ma problemy szkolne oraz w funkcjonowaniu społecznym.

Funkcjonowanie szkolne, przejawy niedostosowania i podjęte działania: W szkole podstawowej funkcjonował prawidłowo w zakresie nauki szkolnej, jak i funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Problemy w funkcjonowaniu szkolnym zaczęły się ujawniać dopiero w okresie realizowania nauki zdalnej w klasie VIII, co zbiegło się z rozpadem rodziny nieletniego. Chłopiec opuszczał zajęcia szkolne – nie logował się na zajęcia zdalne, nie pracował na lekcjach, nie odrabiał prac domowych. Skutkowało to brakiem promocji i nieukończeniem szkoły podstawowej oraz spowodowało wszczęcie postępowania wyjaśniającego po piśmie pracowników szkoły chłopca do sądu. Nieletni, oprócz problemów w nauce, lekceważenia obowiązku szkolnego, ujawniał negatywne zachowania względem matki, nauczycieli i personelu szkoły. Rodzice byli bezradni wobec takiego sposobu funkcjonowania syna. Został objęty nadzorem kuratora sądowego na czas trwania postępowania w sprawie. Nadal nie realizował obowiązku szkolnego, ponownie zagrożony był brakiem promocji i nieukończeniem szkoły podstawowej. Na wniosek kuratora rodzice poddali nieletniego badaniom w poradni psychologiczno-pedagogicznej w celu uzyskania orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego i umieszczenia nieletniego w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, co ostatecznie nastąpiło i w efekcie umożliwiło nieletniemu ukończenie szkoły podstawowej.

Objawy uzależnienia: Chłopak nie uczestniczy w żadnych zajęciach dodatkowych, nie podejmuje aktywności poza światem wirtualnym. W internecie spędza gros czasu – podejmuje kontakty online, potrafi grać po 7 godzin dziennie. Reaguje impulsywnie i obronnie na próby odstawienia od komputera, zrezygnował z jakichkolwiek zajęć dodatkowych. Ma zakłócony rytm dobowy, sypia do godzin południowych, jedynie spotyka się z kolegami na

terenie miasta. Zaprzecza swoim problemom, umniejsza je. Reaguje obronnie i nie czuje się odpowiedzialny za konsekwencje swojego zachowania. Ujawnia zmiany nastroju – od apatii, rozdrażnienia po agresywność. Przyznaje, że ma za sobą eksperymenty z alkoholem i papierosami. Nie dokonywał samookaleczeń, nie ma na swoim koncie czynów karalnych.

Style funkcjonowania: W zakresie osiągnięć szkolnych nieletni nie wykorzystuje swoich potencjalnych zdolności i zasobów intelektualnych, nie ma motywacji do nauki i osiągnięć szkolnych. Lekceważy normy i zasady współżycia społecznego. Nieletni ujawnia zaburzenia zachowania i emocji, wewnętrzne konflikty wieku dojrzewania. Tłumi negatywne emocje, jest opozycyjnie nastawiony wobec dorosłych, ma obawy przed opuszczeniem, przyszłością, „ucieka” w świat wirtualny. Znacząca dla funkcjonowania nieletniego jest jego sytuacja rodzinna – wychowuje się w rodzinie rozbitej, przebywa naprzemiennie z rodzicami. Relacje nieletniego z matką są zaburzone i napięte pod względem emocjonalnym, lekceważy ją oraz kieruje pretensje do ojca, dąży do samodecydowania o sobie. Nie uznaje autorytetów wychowawczych – przyjmuje postawę opozycyjną, oceniającą, a wobec matki także konfrontacyjną słownie i fizycznie. Rozpad małżeństwa rodziców, zaburzone relacje pomiędzy nimi, brak spójności wychowawczej – wszystko to niewątpliwie naruszyło i tak kruchą emocjonalnie psychikę nieletniego.

Wnioski: Przyczyny niewłaściwego funkcjonowania nieletniego wynikają z czynników emocjonalnych i społecznych (sytuacja rodzinna), tłumionych negatywnych emocji gniewu i złości oraz ze zmiany trybu życia i zaburzeń w funkcjonowaniu codziennym związanych z niekontrolowanym, kompulsywnym korzystaniem z komputera i wycofaniem się z innych form aktywności typowych dla jego wieku.

Właściwym rozwiązaniem wychowawczym będzie utrzymanie wobec nieletniego nadzoru kuratora sądowego i zobowiązanie nieletniego do uczęszczania na zajęcia do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą oraz do udziału w wolontariacie. Wskazana jest także diagnoza w zakresie podjęcia terapii uzależnienia od internetu/gier komputerowych.

Konkluzje ogólne

Dokonując analizy opinii nieletnich z przejawami demoralizacji oraz symptomami uzależnienia od internetu i gier komputerowych, należy stwierdzić, że zostały one dokonane zgodnie z zasadą kierowania się dobrem nieletniego oraz zastosowania zasady indywidualizacji w trakcie wykonywania diagnozy i w profilowaniu oddziaływań wobec nieletnich. Zebrane informacje pozwoliły stwierdzić, że w przypadku Bartosza, pomimo wsparcia edukacyjnego i wychowawczego ze strony pedagogów w szkole oraz nadzoru kuratora sądowego, nie poprawił on swojego funkcjonowania. Nie posiadał żadnej strategii rozwiązywania swoich problemów szkolnych. Spędzał wiele godzin w internecie, grając w gry komputerowe. Występowały u niego objawy uzależnienia w sferze behawioralnej (od internetu) oraz zaburzenia w sferze motywacyjnej, wolicjonalnej i społeczno-emocjonalnej. Podjęte próby leczenia psychiatrycznego i terapii nie okazały się skuteczne. Nastolatek nie respektował autorytetów wychowawczych. Pozostawał osamotniony w rodzinie, nie miał osób bliskich, zamykał się w swoim świecie. Diagnozowany Adam to nastolatek o dobrych predyspozycjach intelektualnych, których nie wykorzystywał w procesie edukacji i rozwoju osobistego ze względu na zaburzenia zachowania i problemy w funkcjonowaniu emocjonalnym, motywacyjnym i wolicjonalnym. Ujawniał cechy uzależnienia behawioralnego od komputera, skutkujące wycofaniem się z innych form aktywności życiowej i funkcjonowania społecznego. Podlegał procesowi demoralizacji, gdyż jego zachowanie odbiegało od obowiązujących norm i zasad funkcjonowania emocjonalnego i społecznego dla osoby w jego wieku.

Dokonane analizy ukazują powiązanie symptomów uzależnienia, które należy traktować jako przyczyny nieprzystosowania społecznego. Ponadto całościowa analiza funkcjonowania nieletnich pozwoliła na uwypuklenie przyczyn ich funkcjonowania. W obydwu przypadkach dotyczyło to pierwotnego źródła zaburzeń wynikającego m.in. z predyspozycji osobowych i nieprawidłowo funkcjonującego środowiska rodzinnego. Na takie powiązanie i zależność wskazują badania Heleny Kołakowskiej-Przełomiec (1978: 319–343), która podkreśla, że to głównie niewłaściwa atmosfera życia rodzinnego (antagonizmy i konflikty w rodzinie, rozbięcie rodziny, konkubinat,

alkoholizm, niewłaściwy czy nawet wrogi stosunek do dzieci) przyczynia się do nieprzystosowania dziecka. Kolejnym czynnikiem jest m.in. brak dostatecznej opieki i kontroli, zainteresowania sprawami dziecka, brak właściwych wzorców. Dodatkowo nieprawidłowe postawy rodzicielskie, np. niekonsekwencja i rygoryzm stosowany wobec dzieci, powodują u nich powstawanie poczucia lęku, krzywdy, frustracji. Ostatnim ogniwem może być dostarczanie dziecku złych wzorców (niski poziom moralny, demoralizacja rodziny, przestępczość). Obie diagnozy wykazały rozwój syndromu niedostosowania społecznego u nieletnich, który w ujęciu Lesława Pytki kształtuje się od negatywnych reakcji na niewłaściwe oddziaływania otoczenia związane z niezaspokojeniem potrzeb rozwojowych jednostki (zachowania reaktywne), utrwalanie się negatywnych reakcji wobec otoczenia społecznego na niezaspokojenie potrzeb rozwojowych jednostki (zaburzenia), po autonomizację, identyfikację i ukształtowanie się negatywnej, antagonistyczno-destruktywnej tożsamości (niedostosowanie) (Wysocka 2008: 28; por. Pytka 1993).

Zakończenie

Przed adolescentami stoi dziś wiele wyzwań związanych z dorastaniem we współczesnym świecie radykalnych przemian. Kluczowe dla tego okresu życia zadanie, czyli ukształtowanie dojrzałej, autonomicznej tożsamości, realizowane jest na podstawie wzorców czerpanych w znacznym stopniu z internetu, do którego współczesny nastolatek przeniósł większość swoich spraw. Lata 2020 i 2021 (pandemia COVID-19) pokazały, że także edukacja może w jakimś ograniczonym stopniu funkcjonować w sieci. Aktywne, czasochłonne, często nadmierne uczestniczenie w świecie wirtualnym, wraz z jego portalami społecznościowymi, angażującymi grami online – wszystko to należy uznać za naturalną konsekwencję, a także znak czasu dorastania w realiach kultury ponowoczesności kształtowanej niebywałym postępem technologii komunikacyjnych (Siemionow 2022: 23). Taki sposób funkcjonowania może sprzyjać pogłębianiu różnych problemów, z którymi borykają się nastolatki, co niewątpliwie było bardziej zauważalne w czasie pandemii. Zobrazowane w artykule przypadki nieletnich pomogły ukazać splot przejawów demoralizacji, co skutkowało u nich problemami z realizacją obowiązku szkolnego,

konfliktami rodzinnymi, nierespektowaniem autorytetów, a także cechami uzależnienia: nadmiernym zaangażowaniem w aktywności związane z siecią (zauważalna utrata poczucia czasu oraz zaniebdywanie podstawowych potrzeb), symptomami odstawienia (złość, napięcie i/lub stany depresyjne, gdy nie ma dostępu do sieci), wzrastającym zaangażowaniem w sieć (zmianą tolerancji), zwiększaniem ilości czasu korzystania z sieci oraz negatywnymi konsekwencjami nadmiernego korzystania z internetu, w tym konfliktami, kłótniami, słabymi wynikami w szkole, izolacją społeczną, zmęczeniem. Problemy te leżą też u źródeł rozwoju demoralizacji nieletnich, gdyż w obu analizowanych przypadkach pierwotnym problemem było środowisko rodzinne. Jak zaznacza Aneta Paszkiewicz, skutki nieprawidłowo funkcjonującej rodziny ponosi najczęściej sam nieletni. Nie radząc sobie z różnymi trudnościami, nie mając wystarczającego wsparcia ze strony najbliższych, popada w różnorakie konflikty i uzależnienia, które czasami noszą znamiona demoralizacji – wszystko to powoduje konieczność podjęcia wobec niego oddziaływań resocjalizacyjnych. Nieletni niejednokrotnie działają pod wpływem chwilowych impulsów, nad którymi – ze względu na nie w pełni ukształtowaną jeszcze osobowość – nie są w stanie zapanować. Jeżeli doda się do tego zaniebdania w zakresie oddziaływań wychowawczych ze strony środowiska rodzinnego, można zauważyć, że sami nieletni sprawcy są często ofiarami warunków, w jakich żyją (Paszkiewicz 2015: 13). Według Joanny Jezierskiej i Justyny Siemionow nieletni z zaburzeniami zachowania to „wytwór patologii systemu rodzinnego”, co stanowi informację o problemie rodziny (jej dysfunkcji jako systemu), a celem zachowań dewiacyjnych przejawianych przez młodzież jest często uzyskanie uwagi ze strony rodziców. Niestety w przypadku młodzieży niedostosowanej społecznie to wołanie o pomoc, czyli o troskę, opiekę i zaangażowanie ze strony rodziców, bardzo często pozostaje bez odpowiedzi. Potęguje to dysfunkcyjne zachowania oraz zwiększa cierpienie odczuwane przez nieletniego (Jezierska, Siemionow 2020: 66–67). Podjęcie działań sądowych, a przede wszystkim znaczenie wnikliwej diagnozy, jaka dokonywana jest w OZSS, uwidacznia jak istotne jest określenie przyczyn, stopnia demoralizacji oraz wskazania propozycji odnośnie do zastosowania właściwego środka wychowawczego, leczniczego lub poprawczego, takiego, „którego zastosowanie będzie najlepiej oddziaływać na wymiar resocjalizacyjny nieletniego”

(Andrzejewski 2022: 145). Nieprzystosowanie społeczne jest kategorią złożoną, dlatego konieczna jest analiza cech i właściwości osoby niedostosowanej społecznie i jej środowiska społecznego, co wymaga przyjęcia różnych perspektyw teoretycznych – psychologicznej, pedagogicznej i socjologicznej (społecznej), które wykorzystywane łącznie pozwolą szerzej zrozumieć i wyjaśnić wadliwość przebiegu procesów socjalizacyjno-wychowawczych, co wpisuje się w ujęcie komplementarne (interdyscyplinarne) (Wysocka 2008: 308). Nowe kierunki badań wskazują też na potrzebę uwzględniania w modelu diagnozy demoralizacji nieletnich czynników ryzyka i czynników ochronnych, odwołujących się do teorii prężności lub podatności, które nie tylko pomagają w wyjaśnianiu zachowań o cechach demoralizacji, lecz także pozwalają przez akcentowanie czynników ochronnych, np. indywidualnych oraz tkwiących w rodzinie, zasugerować możliwości ich wzmacniania. Pozwalają także określić możliwości i kierunki rozwoju nieletniego (lub ich ograniczenia), uwzględniając tym samym perspektywę jego postępowania w przyszłości. Propozycje oddziaływań terapeutycznych, wychowawczych czy resocjalizacyjnych są mocnym atutem w modelu diagnozy nieletniego (Rode i in. 2020: 172).

Bibliografia

- Andrzejewski M. (2022). *Rola OZSS w sprawach nieletnich*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, t. 21, nr 2, s. 135–157.
- Bednarek J., Andrzejewska A. (red.) (2009), *Cyberswiat – możliwości i zagrożenia*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Bębas S. (2012). *Patologie i zagrożenia w sieci*, [w:] S. Bębas, J. Plis, J. Bednarek (red.), *Patologie w cyberswiecie*, Radom: Wydawnictwo WSH, s. 329–345.
- Bojarski T., Skrętowicz E. (2011). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. Warszawa: LexisNexis.
- Eichstaedt K. (2008). *Postępowanie przed sądem w sprawach nieletnich*, Warszawa: Difin.
- Felisiak M., Omyła-Rudzka M. (2022). *Zainteresowania i aktywności*, [w:] M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodzież 2021. Opinie i diagnozy*, nr 49, Warszawa: CBOS, s. 175–207.
- Griffiths M. (1998). *Internet Addiction: Does It Really Exist?*, [w:] J. Gackenbach (red.), *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal and Transpersonal Applications*, New York: Academic Press, s. 61–75.

- Griffiths M. (2004). *Gry i hazard. Uzależnienia w okresie dorastania*, przeł. A. Sawicka-Chrapkiewicz, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Grzegorzewska M. (1959). *Pedagogika specjalna*, Warszawa: Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej.
- Grzegorzewska I., Cierpiałkowska L. (2018). *Uzależnienia behawioralne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E. (1984). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Izdebska J. (2008). *Media elektroniczne – kreujące obraz rodziny i dziecka*, Białystok: Trans Humana.
- Jessor R. (2014). *Problem Behavior Theory: A Half-Century of Research on Adolescent Behavior and Development*, [w:] R.M. Lerner, A.C. Petersen, R.K. Silbereisen, J. Brooks-Gunn (red.), *The Developmental Science of Adolescence: History Through Autobiography*, New York–London: Psychology Press, s. 239–256.
- Jezińska J., Siemionow J. (2020). *Teoretyczne i praktyczne wymiary procesu resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Jędrzejko M.Z., Rosik B.P., Kowalski M. (2015), *Dlaczego i jak ludzie się uzależniają i co z tym dalej będzie*, [w:] M.Z. Jędrzejko, M. Kowalski, B.P. Rosik (red.), *Uzależnienia behawioralne. Wybrane aspekty*, Pułtusk–Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, s. 313–337.
- Kaliszewska K. (2005). *Psychologiczna charakterystyka zjawiska nadmiernego używania internetu*, „Edukacja. Badania. Studia. Innowacje”, nr 4(92), s. 115–125.
- Kaliszewska K. (2007). *Nadmierne używanie internetu. Charakterystyka psychologiczna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Klaus W. (2009). *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Klimczak M. (2012). *Uzależnienie młodzieży od internetu jako problem wychowawczy i moralny*, Olsztyn: Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”.
- Kołąkowska-Przełomiec H. (1978). *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych*, [w:] J. Jasiński (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 319–343.
- Kołąkowska-Przełomiec H. (1990). *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Konaszewski K., Kwadrans Ł. (2018). *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Konopczyński M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński M. (2014). *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Konopnicki J. (1971). *Niedostosowanie społeczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Makowski A. (1994). *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Majchrzak P., Ogińska-Bulik N. (2010). *Uzależnienie od Internetu*, Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Nieuciński S. (1985). *Psychologiczna diagnoza a ekspertyza psychologiczna dla potrzeb sądu. Analiza makrostrukturalna*, [w:] *Diagnoza psychologiczna rozpoznawana przez sądy rodzinne. Materiały na sympozjum*, Kraków: Instytut Badania Prawa Sądowego, Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Sąd Wojewódzki w Krakowie, s. 128–152.
- Ogińska-Bulik N. (2010). *Uzależnienie od czynności. Mit czy rzeczywistość?* Warszawa: Difin.
- Opóra R. (2016). *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Opóra R., Piechowicz M., Jezierska J. (2017). *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, Warszawa: Difin.
- Ostaszewski P. (2010). *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Ostaszewski-P._145_Nieletni-opinie-diagnostyczne.pdf [dostęp: 11.04.2023].
- Ostrihańska Z. (1997). *Losy uczniów nieprzystosowanych społecznie*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Ostrowska K. (2008). *Pedagogika resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne „Fraszka”.
- Ostrowska K., Milewska E. (1986). *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Przewodnik metodyczny*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Paszkiewicz A. (2015). *Warunki skutecznej pracy wychowawczej z dziećmi i młodzieżą niedostosowanymi społecznie*, Warszawa: Difin.
- Pospiszyl K., Żabczyńska E. (1985). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pytka L. (1993). *Nieprzystosowanie społeczne i jego odmiany*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa: Fundacja Innowacja, s. 453–457.
- Pytka L. (2000). *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Pytka, L., Zacharuk T. (1998). *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce: Wydawnictwa Uczelniane Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej.

- Pytka L., Zacharuk T. (2014). *Zaburzenia przystosowania społecznego: elementy pedagogiki reintegracyjnej i edukacji inkluzyjnej*, Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Pyżalski J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Rode D., Dukała K., Kabzińska J., Zalewska-Łunkiewicz K. (2020). *Kliniczna psychologia sądowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rowicka M. (2015). *Uzależnienia behawioralne. Terapia i profilaktyka*, Warszawa: Fundacja Praesterno.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, (Dz.U. 2001, nr 97 poz. 1063), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010971063> [dostęp: 22.05.2023].
- Siemionow J. (2011). *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*, Warszawa: Difin.
- Siemionow J. (2022). *Resocjalizacja młodzieży niedostosowanej społecznie jako proces wspierania rozwoju psychospołecznego oraz kształtowania potencjałów*, Warszawa: Difin.
- Sokołowska A. (1977). *Psychologiczna ekspertyza sądowa w sprawach dzieci i młodzieży*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stańdo-Kawecka B. (2000). *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków: Kantor Wydawniczy „Zakamycze”.
- Strzembosz A. (1984). *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Tao R., Ying L., Yue XD., Hao X. (2007). *Internet Addiction: Exploration and Intervention*, Shanghai: Shanghai People's Press.
- Taper A. (2010). *Gry komputerowe – nowe źródło patologii zaburzeń wśród dzieci i młodzieży*, [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Pułtusk–Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, s. 167–193.
- Taper A., Klimczak J. (2010). *Świat gier komputerowych i sieciowych*, [w:] J. Klimczak, M. Jędrzejko (red.), *Człowiek w wielkiej sieci (nowe multimedia – źródło zaburzeń wychowawczych i uzależnień)*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Fundacja Pedagogium, s. 81–117.
- Urban B. (2000). *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2001). *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie*, [w:] W. Dykik (red.), *Pedagogika specjalna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 301–310.
- Urban B. (2008). *Zaburzenia w zachowaniu i niedostosowanie społeczne w świetle współczesnych wyników badań*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 136–167.

- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2010, nr 33, poz. 178), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820350228/U/D19820228Lj.pdf>, [dostęp: 2.02.2023].
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015, poz. 1418), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001418> [dostęp: 2.02.2023].
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. 2022, poz. 1700), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220001700/U/D20221700Lj.pdf> [dostęp: 2.02.2023].
- Witucki B. (2022). *Funkcja ochronna i prewencyjna opinii OZSS w wypadku zagrożenia dobra dziecka*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, t. 21, nr 2, s. 35–56.
- Woźniakowska-Fajst D. (2010). *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Włodarczyk-Madejska J. (2017). *Efektywność opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów*, Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/11/2017_Analizy-416-JWlodarczyk-Madejska-Efektywnosc-OZSS.pdf [dostęp: 22.05.2023].
- Włodarczyk-Madejska J. (2018a). *Efektywność opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów*, „Prawo w Działaniu”, t. 33, s. 242–296.
- Włodarczyk-Madejska J. (2018b). *Współpraca sądu dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania*, „Archiwum Kryminologii”, t. 40, s. 153–219.
- Włodarczyk-Madejska J. (2019). *Zbieranie danych o nieletnim w praktyce polskich sądów*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. 53, s. 183–198.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 października 2015 r., (U 6/13), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001784> [dostęp: 22.05.2023].
- Young K. (1998). *Caught in the Net*, New York: John Wiley & Sons.
- Young K.S., Yue X.D., Ying L. (2017). *Oszacowanie występowania i etiologiczne modele uzależnienia od Internetu*, [w:] K.S. Young, C. Nabucco de Abreau (red.), *Uzależnienie od internetu. Profilaktyka, diagnoza, terapia. Poradnik dla terapeutów i lekarzy*, przeł. M. Jastrzębski, Zamość: Fundacja Dolce Vita, s. 17–34.
- Woronowicz B.T. (2009). *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Wysocka E. (2008). *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. 2016, poz. 76 z późn. zm.), <https://www.infor.pl/akt-prawny/U06.2016.013.0000076,metryka,zarzad>



zenie-ministra-sprawiedliwosci-w-sprawie-ustalenia-standardow-
metodologii-opiniowania-w-opiniodawczych-zespolach-sadowych-
-specjalistow.html [dostęp: 2.02.2023 r.].

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr Lidia Wawryk
Uniwersytet Zielonogórski
Instytut Pedagogiki
e-mail: lwawryk@uz.zgora.pl